

ILK O'RTA ASRLARDA SAMARQAND SHAHRINING TARIXSHUNOSLIGI VA MANBASHUNOSLIGI (XITOIY MANBALARI MISOLIDA)

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

Bektoshev G'iyosiddin Saxriddin o'g'li

Ilmiy rahbar: Maxmudov Dilshod Abdixalil o'g'li

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada Samarqand shahrining kelib chiqishi va nomlanishi, shuningdek, Samarqandning Xitoy manbalarida qanday nom bilan tilga olinganligi haqidagi ma'lumotlar taxlil qilingan.

Kalit so'zlar: Samarqand, Xitoy, Beyshi, Tayyan, Tan, Danguy, Veyshu, Kang, Suy.

Абстрактный

В данной статье анализируется происхождение и название города Самарканд, а также сведения о названии Самарканда в китайских источниках.

Ключевые слова: Самарканд, Китай, Бэйши, Тайян, Тан, Данги, Вэйшу, Кан, Суй.

Abstract

This article analyzes the origin and naming of the city of Samarkand, as well as information about the name of Samarkand in Chinese sources.

Key words: Samarkand, China, Beishi, Taiyan, Tan, Danguy, Weishu, Kang, Sui.

Xitoy manbalarida Markaziy Osiyo, xususan, Samarqand hududi haqida keltirilgan ma'lumotlar qadimgi davrdan boshlab katta qiziqish uyg'otib kelmoqda. Bu ma'lumotlar nafaqat qadimgi savdo yo'llari, iqtisodiy aloqalar va madaniy almashinuv haqida, balki o'sha davrdagi Samarqandning siyosiy, ijtimoiy hayoti va xalqining turmush tarzi haqida ham qimmatli dalillarni o'z ichiga oladi. Xitoy sayyohlari, diplomatlari va savdogarlari tomonidan yozilgan asarlar orqali Samarqand va Xitoy o'rtasidagi aloqalar, savdo karvon yo'llari, madaniy ta'sirlar hamda ikki mamlakatning bir-biriga bo'lgan qiziqishi haqida muhim ma'lumotlar olamiz. Shu jihatdan, bu manbalarni o'rganish Samarqand tarixini yanada chuqurroq va boyroq anglash imkonini beradi. Maqolada aynan Xitoy yozma manbalaridagi Samarqandga oid ma'lumotlar tahlil qilinadi va ularning tarixiy ahamiyati o'rganiladi. Samarqand davlatiga oid dastlabki ma'lumotlar Li Yanshou qalamiga mansub bo'lgan va 643-yilda yozib bitirilgan "Shimoliy sulolalar tarixi" ("Beyshi"), VII asrning o'rtalarida bir

guruh Tan sulolasi saroy tarixchilari tomonidan bitilgan “Suy sulolasi tarixi” (“Suyshu”) va 1044-1060 yillarda Ou Yangshyu va Sung Silar yozgan “Tang sulolasining yangi tarixi” (“Shin Tanshu”)dan olingan. Samarqand davlatining nomi Xitoy manbalarida va adabiyotlarida uchraydigan “Kang-guo” (Kang davlati) atamasi olimlar orasida turli fikr-mulohazalarning kelib chiqishiga sabab bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu atamani ular ko‘pincha Kangyuy (qadimgi o‘qilishda Kangkiya, N.Ya.Bichurin tarjimalarida Danguy, zamonaviy rus va o‘zbek adabiyotida Kanyuy) nomi bilan atashgan.[1] Yu.A.Zuevning “Rannie tyurki: Ocherki istorii i ideologii” nomli asarida “Xitoy manbalarida Sug‘d avvaliga Kangyuy, keyinroq esa Kan deb atalgan”, deyilgan. Shuning bilan olim xitoy manbalaridagi Kangkiya (Kangyuy), Kang (Kang-guo) va Sute (Sug‘d) kabi uch xil tushunchadagi toponimlarni aralashtirib qo‘ygan. Kang-guo Samarqand davlati ekanligi qadimiy xitoy manbalarida ham qayd etilgan.[2] K.Shoniyozov o‘zining “Qang‘ davlati va qang‘lilar” nomli asarida “Kan-Sug‘diyondagi viloyatlardan birining nomi, Kanning markazlashgan davlat bo‘lishi VI asrga to‘g‘ri keladi”, deb yozgan xolatda “Samarqand va uning atrofidagi yerlar Kan deb atalgan” yoki “Kan (Samarqand)”, deb qayd etgan. Shundan ko‘rinib turibdiki, olim Kang toponimi Samarqand atamasining xitoycha nomi ekanligini ko‘rsatib o‘tgan, ammo “Kang” qadimgi Maroqand yoki Samarqand atamalarining xitoycha qisqartirilgan transkripsiyasi ekanligidan bexabar qolgan. Bunday noaniqlikning asosiy sababi “Kang-guo” va “Kangyuy” toponimlarini yozishda ishlatilgan “kang” ieroglifining bir xil ekanligidadir. Ushbu atamalar ularni yozishda ishlatilgan ikkinchi ierogliflarning har xilligi bilan farqlanadi. Bu ikki davlat nomini adashtirish oson bo‘lganligi sababli xitoy lug‘atlarida ularga alohida e‘tibor berilgan. Chunonchi, asrlar davomida to‘ldirilib va takomillashtirilayotgan “Sixay” (“So‘zlar dengizi”) nomli ensiklopedik lug‘atda “Kang-guo davlat nomi bo‘lib, u qadimda hozirgi O‘zbekiston Respublikasidagi Samarqand viloyatida joylashgan edi”, deb sharhlangan. Ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lgan “Siyuan” (“Suzlarning kelib chikishi”) nomli etimologik lug‘atda “Kang davlati (Kang-guo) shahar-davlatdan iborat bo‘lib, uning hududi hozirgi Samarqand shahri o‘rniga to‘g‘ri keladi”, deb ko‘rsatilgan.[3] “Veyshu”da yozilishicha, Samarqand davlatidan birinchi elchi Tayyan davrida kelgan, shundan keyin ushbu davlatdan boshqa elchilar kelmagan. “Veyshu”dagi g‘arbiy mamlakatlarga bag‘ishlangan 90-bobning oxirida yozib qo‘yilganki, mazkur asar muallifi Vey Shouning “G‘arbiy mamlakatlar tazkisasi” yo‘qolgan. Shundan keyin saroy tarixchilari uni “Beyshi” va “Suyshu”dagi g‘arbiy mamlakatlarga oid boblarida keltirilgan ma‘lumotlar asosida to‘ldirganlar. “Suyshu”da Kang-guodan birinchi elchi Dae davrida kelgan, deb zikr etilgan edi, lekin “Veyshu”ning yo‘qolgan bobini to‘ldirishda tarixchilar Dae so‘zini Tayyanga o‘zgartirib, xatoga yo‘l qo‘yishgan, deb yozilgan. Haqiqatdan ham, “Beyshi” va “Suyshu”larda Dae davrida Samarqanddan ilk bor elchi kelganligi aytilgan. Dae davri

Shimoliy Vey sulolasidan keyin tashkil topgan Suy davlatining (581-618) ikkinchi xoqoni Yang-di taxtda o'tirgan vaqtga to'g'ri keladi. "Veysu"da tilga olingan o'zgartirish xato ekanligini tasdiqlovchi voqea shundan iborat bo'lganki, Yang-di davrida Suy sulolasi uzoqdagi g'arbiy turklar bilan ittifoqlashib, o'ziga yaqin bo'lgan sharqiy turklarga qarshi kurashish siyosatini amalga oshirishga harakat qilgan. VI-VII asrlarda Xitoyga turli sabablar bilan kelib yashab qolgan samarqandliklarga Kang, Buxorodan borgan savdogarlarga An, Farg'onadan borganlarga Sao, Zarafshon daryosi bo'yidagi joylardan borganlarga Mi, Toshkentdan bo'lganlarga Shi nomlari berilgan. Ushbu misol ham Samarqandni xitoylar qisqartirib Kang, deb ataganligidan dalolat beradi. Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, xitoy manbalaridagi "Kang-guo" Samarqand davlati ekanligi shubhasizdir. Samarqandning nomi turli davrlarda va turli madaniyatlarda o'zgarib, yangi talqinlarga ega bo'lgan. Xitoy manbalarida Samarqandning nomlanishining asosiy sabablari va etimologiyasi, shahar o'zining geosiyosiy ahamiyatini, savdo va diplomatik aloqalarini aks ettiradi.[4] Xulosa qilishimiz joizki, Samarqandning qadimiy nomlari va ular bilan bog'liq tafsiflar shaharning Markaziy Osiyodagi markaziy o'rnini va uning boshqa xalqlar bilan o'zaro aloqalarini yoritadi. Bu ma'lumotlar Samarqandning xalqaro savdo yo'llari va madaniyatlararo muloqotda tutgan o'rnini yanada aniqroq ko'rsatadi. Xitoy manbalarini o'rganishda manbashunoslar tomonidan Samarqandning tarixiy rivojlanishini va nomining kelib chiqishi naqadar ahamiyatga ega bo'lganini ko'rishimiz mumkin.

Adabiyot va Manbalar:

1. Xo'jayev A., Aytbayev A., Qo'ldoshev Sh., Jumanioyozova F. Markaziy Osiyo tarixi Xitoy manbalarida, Toshkent 2016-yil
2. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: Очерки истории и идеологии. Алматы: Дайк-пресс, 2002.
3. K. Shoniyozov "Qang' davlati va qang'lilar" Toshkent, 1990
4. Xo'jayev A. Xitoy manbalaridagi so'g'dilarga oid ayrim ma'lumotlar O'zbekiston tarixi 2004-yil